

کتابخانه‌های دیجیتالی ایران

مؤلفان

«عقوب نوروزی، طاهره غلامی

و نیره جعفری‌فر

خانه کتاب

فروردین ۱۳۹۷

سرشناسه: نوروزی، یعقوب، ۱۳۵۱ -

عنوان و نام پدیدآور: کتابخانه‌های دیجیتالی ایران / مؤلفان یعقوب نوروزی، طاهره غلامی و نیره جعفری‌فر.

مشخصات نشر: تهران: خانه کتاب، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۱۵۶ص: جدول، نمودار

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۲-۴۴۸-۴

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: کتابخانه‌های الکترونیکی -- ایران

موضوع: Digital libraries -- Iran

شناسه افزوده: غلامی، طاهره، ۱۳۵۴ -

شناسه افزوده: جعفری‌فر، نیره، ۱۳۶۷ -

رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ ن ۹ الف / ZA۴۰۸۲

رده بندی دیسی: ۰۲۵/۰۰۲۸۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۵۹۷۹۱

۶۲۱

دسته

کتابخانه‌های دیجیتالی ایران

مؤلفان: دکتر یعقوب نوروزی (عضو هیأت علمی دانشگاه قم)، طاهره غلامی (عضو هیأت علمی دانشگاه قم) و نیره جعفری‌فر

ناشر: خانه کتاب

طراح جلد: علیرضا کرمی

صفحه‌آرا: عسگر ابراهیمی

نوبت چاپ: اول - فروردین ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۲-۴۴۸-۴

ناظر چاپ: رحمان کیانی

تهران، خیابان انقلاب، بین صبا و فلسطین جنوبی، شماره ۱۰۸۰ - تلفن: ۸۸۳۴۲۹۸۵

www.ketab.ir

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه ناشر.....	۹
مقدمه.....	۱۱
فصل اول	۱۷
کلیات.....	۱۹
مروری بر تاریخچه پیدایش کتابخانه های دیجیتال.....	۲۲
مروری بر تاریخچه پیدایش کتابخانه های دیجیتال در داخل کشور.....	۲۵
ابعاد کلیدی کتابخانه های دیجیتال.....	۲۹
برنامه ریزی راهبردی.....	۲۹
کارکنان کتابخانه دیجیتال.....	۳۱
ساخت و مدیریت مجموعه.....	۳۲
ارائه خدمات.....	۳۳
زیرساخت فناوری.....	۳۵
حاصل سخن.....	۳۶
فصل دوم	۳۹
کتابخانه های دیجیتال ایران.....	۴۱
نیروی انسانی شاغل در کتابخانه های دیجیتال ایران.....	۴۲
مجموعه سازی در کتابخانه های دیجیتال ایران.....	۴۴
ارائه خدمات در کتابخانه های دیجیتال ایران.....	۴۷
زیر ساخت فناوری در کتابخانه های دیجیتال ایران.....	۵۲
حاصل سخن.....	۵۴
فصل سوم:	۵۵
شاخص های مؤثر بر توسعه کتابخانه های دیجیتال ایران.....	۵۷
برنامه ریزی راهبردی.....	۵۸
کارکنان کتابخانه دیجیتال.....	۵۹

۶۲	 ساخت و مدیریت مجموعه
۶۵	 ارائه خدمات در کتابخانه دیجیتالی
۶۸	 زیرساخت فناوری
۷۱	 حاصل سخن

فصل چهارم..... ۷۳

۷۵	 مطالعه وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران
۷۷	 مروری بر پژوهش‌های صورت گرفته
۷۷	 برنامه‌ریزی راهبردی
۷۹	 کتابخانه دیجیتالی
۸۰	 ساخت و مدیریت
۸۲	 ارائه خدمات در کتابخانه دیجیتالی
۸۴	 زیرساخت فناوری
۸۸	 گردآوری اطلاعات
۸۹	 نتایج مربوط به بررسی وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران
۹۰	 وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران از بُعد برنامه‌ریزی راهبردی
۹۲	 وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران از بُعد ساخت و مدیریت
۹۴	 وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران از بُعد ارائه خدمات
۹۷	 وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران از بُعد زیرساخت فناوری
۹۹	 حاصل سخن

فهرست منابع..... ۱۰۹

۱۰۹	 فارسی
۱۱۴	 انگلیسی

- پیوست ۱: تعیین شاخص‌های مؤثر بر توسعه کتابخانه‌های دیجیتالی ایران ۱۱۸
- پیوست ۲: تبیین وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران بر اساس شاخص‌های مؤثر بر توسعه ۱۲۳
- پیوست ۳: معرفی تجربیات کتابخانه‌های دیجیتالی ایران بر اساس شاخص‌های مؤثر بر توسعه ۱۲۸

مقدمه

و اما کتابخانه‌های دیجیتال، اصلاح نسبتاً جدید با دامنه‌ای وسیع، در ابتدای ظهور خود با رقبای با سابقه‌تری از جمله کتابخانه‌های دورگه (هیبرید^۱)، الکترونیک و مجازی به لحاظ مفهومی یکسان تلقی می‌شد تا این که وائنت در اوایل هزاره سوم میلادی موقعیت خود را تثبیت کند. این مفهوم در روند شکل‌گیری خود از دهه ۱۹۹۰ میلادی و همزمان با ابداع وب و گسترش شبکه‌های ارتباطاتی و ادغام نظم اینترنت و اینترنت توجهات بیشتری را به سوی خود معطوف کرد. هر چند پیش‌تر از این با کاربردها و مفاهیم دیگری توسط پایگاه‌های اطلاعاتی مبتنی بر سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی^۲ (جی‌آی‌اس.) به کار گرفته شده بود، اما اواخر دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ میلادی اوج مطالعات نظری و تئوریک در این زمینه در سطح بین‌المللی بود. از همین رو کنفرانس‌های متعددی نیز در این زمینه راه‌اندازی شد. بعد از گذشت چند سال از این مطالعات اقدامات عملی در این زمینه آغاز شد. فدراسیون‌ها و انجمن‌های مختلفی برای هماهنگی و تبادل تجربیات به صورت منصفه‌ای در بین "مللی شکل گرفت. از جمله این موارد می‌توان به فدراسیون کتابخانه‌های دیجیتالی^۳ اشاره کرد. همچنین اقدامات مناسبی در سطح ملی و سازمان‌های بزرگ در اکثر کشورهای پیشرو در این زمینه صورت گرفته است و همچنان نیز این پیشرفت‌ها ادامه دارد.

آنچه تا اینجا بیان شد، اشاره‌ای کوتاه به وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی در سطح بین‌المللی بود. البته هدف نیز غیر از این نبود، چراکه توصیف پیشرفت گسترده‌ای این چنینی در عرصه اطلاع‌رسانی در این سطور نمی‌گنجد.

1. Hybrid

2. Geographical Information systems (GIS)

3. DLF (Digital Library Federation): <https://www.diglib.org/about/>

و اما کتابخانه‌های دیجیتالی، در داخل کشور وضعیت متفاوتی دارند. در یک دسته‌بندی کلی می‌توان این مسئله را از چهار زاویه مختلف مورد بررسی قرار داد. در ادامه به‌اختصار به هریک از این موارد اشاره می‌شود، هرچند صحبت در این زمینه نیازمند تأمل بیشتری است.

۱. دسته اول، پژوهشگران و علاقه‌مندان به حوزه کتابخانه‌های دیجیتالی هستند. این قشر همزمان با توسعه ادبیات این حوزه در سطح بین‌المللی مطالعات و پژوهش‌های خود را از همان سال‌های اولیه در داخل کشور شروع کردند و دغدغه خود را مبنی بر توجه جدی به این عرصه همواره اعلام کرده‌اند. اما کمتر مورد توجه متولیان امر در بحث پیاده‌سازی و توسعه کتابخانه‌های دیجیتالی قرار گرفته‌اند.

۲. دسته دوم، افرادی هستند که کتابخانه‌های دیجیتالی را امری زودگذر و مبتنی بر تغییرات فناوری دانسته و می‌دانند. از نظر این‌گونه افراد کتابخانه دیجیتالی و یا هر مفهومی با این مضمون می‌تواند در زمینه کارکرد کتابخانه‌ها تأثیر مهمی داشته باشد و بیشتر جنبه فانتری دارد و باعث مدد یافت سرمایه‌های مادی و انسانی می‌شود.

۳. دسته سوم، افرادی بودند و هستند که بدون توجه به بحث کتابخانه‌های دیجیتالی فعالیت‌هایی را به‌اجبار تغییر سیاست منابع و قالب‌های ذخیره و اشاعه آنها پذیرفته‌اند. این دسته ناگزیر از پیشرفت‌های صورت گرفته در عرصه فناوری‌های جدید و تقاضای کاربران مراجعان به کتابخانه‌ها ناگزیر به ارائه خدمات به مخاطبان خود هستند تا به حیات شغلی خود ادامه دهند. بنابراین، بعد از مدتی با انباشت منابع اطلاعاتی دیجیتالی یا دیجیتالی‌شده مواجه شدند و همان‌طور که اشاره شد به ناچار و یا در مواردی بنا بر بُعد تبلیغاتی و سایر عوامل این‌گونه منابع در دسترس را با افزودن برخی یا خاصیت اطلاعاتی خریداری‌شده، کتابخانه دیجیتالی نام نهادند. بدون این‌که به کارکردها و موانع کتابخانه دیجیتالی توجه جدی داشته باشند. در مواردی نیز افرادی از دسته دوم در این زمینه جای گرفتند. در حال حاضر اکثر کتابخانه‌های دیجیتالی راه‌اندازی‌شده در داخل کشور در این مسیر حرکت می‌کنند. به‌بیان دیگر، این‌گونه حرکت‌ها به درست یا غلط زمینه‌ساز پذیرش کتابخانه‌های دیجیتالی در کشور شدند.

۴. دسته چهارم، شرکت‌های نرم‌افزاری هستند که پیشتر نرم‌افزارهایی را در قالب کنترل کتابشناختی برای کتابخانه‌ها آماده کرده بودند. این‌گونه شرکت‌ها همزمان با مهیا شدن عرصه برای کسب درآمد، مدعی تولید و عرضه نرم‌افزارهای کتابخانه دیجیتالی شدند. این‌گونه نرم‌افزارها که علاوه بر مشکلات فعلی، مشکلات نسخه‌های پیشین خود را نیز به

ارث برده بودند در اختیار دسته سوم قرار گرفتند. البته تلاش‌های مستقلی هم از سوی برخی کتابخانه‌ها و سازمان‌ها برای تولید نرم‌افزارهای کتابخانه دیجیتال انجام شد که در اکثر موارد بعد از صرف زمان و هزینه‌های فراوانی راه به جایی نبرد.

و اما کتابخانه‌های دیجیتالی، در حال حاضر کماکان این دسته‌بندی‌ها را در پی خود دارند. ضمن این که آن چنان که باید حاصل پژوهش‌ها و تلاش‌های دسته اول (یعنی پژوهشگران حوزه کتابخانه‌های دیجیتالی) مورد اقبال دسته سوم و چهارم قرار نمی‌گیرد. البته تلاش‌های سازمان‌یافته‌ای نیز در زمینه حمایت از این دسته افراد یا پژوهش در زمینه کتابخانه‌های دیجیتالی صورت نمی‌گیرد. هرچند که دسته دوم نیز تا حد زیادی بی‌طرفی خود را حفظ کرده‌اند.

و اما کتابخانه‌های دیجیتالی، وضعیت‌شان در عمل در داخل کشور به چه صورتی است؟ این سؤالی است که رایج‌ترین پاسخ دقیق به آن نیازمند انجام فرایندهای مطالعاتی و پژوهشی در ابعاد مختلف است. بنابراین، در ادقایی نادر با حمایت مؤسسه خانه کتاب پژوهشی توسط مؤلفین کتاب صورت گرفت که از جمله نتایج آن منجر به تألیف کتاب حاضر شد. در این کتاب سعی شده است تا چهار محور اساسی مطرح و تعریف‌شده از سوی افراد، نهادها و سازمان‌های ذی‌ربط شامل نیروی انسانی، ساخت و مدیریت مجموعه، ارائه خدمات و زیرساخت فناوری به‌همراه برنامه‌ریزی راهبردی در فصل‌های مختلف کتاب مورد توجه قرار گیرد. از سوی دیگر با توجه به این که امکان انجام پژوهشی گسترده دربارهٔ تمام «کتابخانه‌های دیجیتالی ایران» وجود نداشت و پیش‌فرض‌هایی نیز در این رابطه مطرح بود، بعد از مشورت با افراد متخصص و اخذ نظرات مشورتی از مراجع مرتبط، کتابخانه‌هایی به‌عنوان نمایندگان کتابخانه‌های دیجیتالی ایران انتخاب شدند. کتابخانه‌های منتخب چندین ویژگی را دارند. در وهله اول وابسته به منطقه جغرافیایی خاصی نیستند. در مرحله دوم به‌لحاظ نوع خدمات کتابخانه‌ای مانند ملی، تخصصی و عمومی متفاوت دیده شده‌اند و در نهایت از طیف نرم‌سازی متفاوتی به‌لحاظ خریداری‌شده و خودساخته بهره می‌برند. ضمن این که حداقل‌های تعریف‌شده در رابطه با کتابخانه‌های دیجیتالی را نیز به‌همراه دارند.

و اما «کتابخانه‌های دیجیتالی ایران»، در کتاب حاضر در چهار فصل مورد توجه قرار گرفته‌اند. فصل اول با عنوان کلیات بعد از ذکر مقدمه‌ای دربارهٔ کتابخانه‌های دیجیتالی و نقطه‌نظرات متفاوت در مورد آن، به بیان تاریخچه‌ای در زمینه کتابخانه‌های دیجیتالی در عرصه بین‌المللی و داخلی پرداخته است. در ادامه فصل نیز ابعاد و محورهای کلیدی کتابخانه‌های

دیجیتالی مورد توجه قرار گرفته است. در انتهای فصل نیز جمع‌بندی با عنوان حاصل سخن درباره مطالب فصل بیان شده است. البته این روند در مورد تمام فصل‌ها رعایت شده است. مطالب فصل دوم با عنوان معرفی کتابخانه‌های دیجیتالی ایران، به معرفی کتابخانه‌های دیجیتالی منتخب و مورد مطالعه اختصاص دارد که از ابعاد مطرح در این کتاب یعنی برنامه‌ریزی راهبردی، نیروی انسانی، مجموعه‌سازی، ارائه خدمات و زیرساخت فناوری وضعیت فعلی آنها توصیف شده است. البته در هر مورد تحلیل‌هایی نیز صورت گرفته است که به خواننده کتاب مطالب مفصل‌تری را ارائه می‌دهد. انتهای فصل نیز با حاصل سخن همراه است.

فصل سوم شاخص‌های مؤثر بر توسعه کتابخانه‌های دیجیتالی ایران را مورد توجه قرار داده است که مبتنی بر مطالعه متون و منابع، حاصل شده است. شاخص‌های مطرح در این فصل برای برعبار ابعاد پنج‌گانه مطرح در کتاب بعد از بیان مباحث نظری در مورد آن ارائه شده است و در نهایت نیز فصل با حاصل سخن به پایان می‌رسد.

فصل چهارم منابع حاصل از طرح‌های پژوهشی صورت‌گرفته در رابطه با مطالعه وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران را ارائه می‌دهد. در ابتدا درباره هر یک از ابعاد پنج‌گانه پیشینه‌های مرتبط با آنها ارائه شده است. در پایان این بخش جمع‌بندی از پیشینه‌ها منطبق بر محورهای مورد مطالعه به صورت مجزا بیان شده است. در ادامه فصل نیز وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران با بهره‌گیری از خروجی طرح‌های پژوهشی صورت‌گرفته، تحلیل شده است.

در ضمن در قالب حاصل سخن پیشنهادهایی نیز برای کتابخانه‌های دیجیتالی ایران ارائه شده است. کتاب همچنین دارای سه پیوست کاربردی و آموزشی است. به خوانندگان کتاب پیشنهاد می‌شود این پیوست‌ها را مطالعه کنند. پیوست اول با عنوان «مبانی شاخص‌های مؤثر بر توسعه کتابخانه‌های دیجیتالی ایران»، وضعیت کتابخانه‌های مورد مطالعه را از این منظر با ذکر نتایج بدست‌آمده نشان می‌دهد. پیوست دوم در رابطه با تبیین وضعیت کتابخانه‌های دیجیتالی ایران براساس شاخص‌های مؤثر بر کتابخانه‌های دیجیتالی ایران است. در این پیوست نیز نتایج حاصل از پژوهش صورت‌گرفته در این زمینه ارائه شده است و اما پیوست سوم که حاوی نکات ارزشمندی حاصل از تجربیات راه‌اندازی کتابخانه دیجیتالی در ایران است مربوط به «معرفی تجربیات کتابخانه‌های دیجیتالی ایران بر اساس شاخص‌های مؤثر بر توسعه» است. در این پیوست از هر یک از کتابخانه‌ها خواسته شده است که نکات کاربردی در رابطه با فرایند فعلی و آتی مربوط به ایجاد، راه‌اندازی و توسعه کتابخانه دیجیتالی خود را

تشریح کنند.

و اما کتابخانه‌های دیجیتالی ایران، کتابی است که با هدف بهره‌مندی افشار مختلف علاقه‌مند به حوزه کتابخانه‌های دیجیتالی در طیف مختلف نگاشته شده است. و همان‌طور که اشاره شد، سعی داشته با بیان مفاهیم و نتایج ملموس بتواند در برنامه‌ریزی‌های آتی کتابخانه‌های دیجیتالی ایران، یاری‌رسان باشد.

و اما کتابخانه‌های دیجیتالی ایران، مانند سایر تألیفات خالی از اشکال نیست و از خوانندگان گران‌قدر خواهشمند است با بیان دیدگاه‌ها و نقدهای سازنده خود ما را در ویرایش‌های بعدی، این اثر همراهی کنند. در اینجا لازم می‌دانیم از جناب آقای حسینی‌پور مدیرعامل محترم که کتاب برای اهتمام به انتشار این کتاب کمال تشکر و قدردانی خود را اعلام کنیم. همچنین از سایر عزیزانی که به هر نحوی در به ثمر رسیدن این اثر نقش داشته‌اند، سپاس‌گزاریم.

یعقوب نوروزی

زمستان ۱۳۹۶